

3 Rekonstrukcija nacionalne identitete v času deglobalizacije

Ana Ješe Perković

3.1 Uvod

Pred tremi desetletji ob padcu berlinskega zidu, ko se je svetovna politična ureditev na novo definirala, so mnogi iskali alternativo staremu bipolarnemu svetu v internacionalizmu, multikulturalizmu in multipolarnem svetu s pomočjo globalizacijskih procesov. Čeprav so s padcem komunizma nastale številne nove nacionalne države, je globalizacija kljub temu napovedovala drugačno prihodnost. Zaradi velikega napredka v telekomunikacijski tehnologiji se je svet zdel manjši in bolj povezan. Ob prelomu tisočletja se je svet soočil tudi s slabimi stranmi globalizacije, na primer z globalnim terorizmom in globalno gospodarsko krizo. Slednja se je začela leta 2007 v ZDA in nas je opomnila, kako zelo prepleten je svet. Zelo hude posledice te krize, ki ni načela le evropskega gospodarstva, ampak tudi evropsko solidarnost, je čutila prav Evropska unija. Države, ki jih kriza ni tako hudo prizadel, so začele uvajati protekcionistične ukrepe in zategovati pas v smislu finančnih posojil drugim članicam EU. Vse to je odprlo vrata populizmu in identitetnim politikam. Multikulturalizem, na katerem je slonela porajajoča se evropska identiteta, je izgubljal podporo med evropskimi državljani. Nacionalna identiteta je postala znova pomembna spremenljivka v enačbah političnih elit.

Naslednja kriza, ki je še okrepila vlogo nacionalnih držav in poglobila njihove protekcionistične politike, je bila begunska kriza 2015–2016. Zaradi zaostrenih družbeno-ekonomskih in političnih razmer v Afriki in na Bližnjem vzhodu, ki so nastale tudi zaradi procesov globalizacije, so migracije proti Evropi del vsakdana že desetletja. Z uničujočo vojno v Siriji so se migracije še okrepile in leta 2015 je Evropa doživela najhujšo begunsko krizo po drugi svetovni vojni. Evropske politične elite so s pomočjo medijev pričele s sekuritizacijo begunske krize in zasejale strah med volivci. Dvig ksenofobije, netolerance in nacionalizma je še dodatno zameglil multikulturalizem in kozmopolitstvo, ki sta ju promovirali globalizacija in Evropska unija. Porast populističnih strank je napovedal družbeno-politične spremembe po vsej Evropi in v ZDA. Obe krizi, gospodarska in migrantska, sta spodbudili družbene procese, ki težijo k spremembam sistema: od globalnih protestov proti neoliberalnemu kapitalizmu in njegovim elitam do solidarnostne humanitarne pomoči beguncem. Politična kriza, pogoste predčasne volitve, nezaupanje

državljanov v politične in ekonomske elite in institucije države, protesti, nastanek novih političnih strank, porast populizma in ksenofobije so zajeli vse dele Evrope in se niso omejili le na center ali periferijo. Tudi slovenski prostor je bil v preteklih letih soočen z izrazitim upadom zaupanja državljanov v demokracijo in v politične elite zaradi korupcijskih afer in gospodarske krize, kar je pripeljalo do največjih protestov v zgodovini samostojne Slovenije in posledično do premikov na političnem parketu ter nastajanja novih strank.

V tem prispevku nas bo zanimalo, kako so vsi ti pretresi vplivali na slovensko nacionalno identiteto. S pregledom relevantne literature, analizo javnomnenjskih raziskav, analizo diskurza sporočil za javnost Urada predsednika vlade RS ter analizo medijev bomo poskušali pokazati, kako so globalizacijski in deglobalizacijski učinki vplivali na slovensko nacionalno identiteto. V prvih dveh poglavjih bomo naredili kratek pregled relevantnih avtorjev s področja študij globalizacije in identitete, nato bo sledila historična analiza razvoja slovenske nacionalne identitete v času osamosvojitve in po njej. Osrednji del bo predstavljala analiza vpliva (de)globalizacije na slovensko nacionalno identiteto v času gospodarske in begunske krize. Obdobje globalne gospodarske krize 2007 in begunske krize 2015 ter vzpon protekcionističnih in populističnih politik v Evropi in ZDA razumemo kot čas deglobalizacije, čeprav to ne pomeni, da so se procesi globalizacije zaustavili, je pa družbeno-ekonomska in politična realnost doživela pretrese, ki so sprožili določene procese (populizem, nacionalizem, protekcionizem), ki jih označujemo kot deglobalizacijske. V tem časovnem okviru si bomo pogledali, kako so ti pretresi oziroma krize vplivali na slovensko družbeno-ekonomsko in politično realnost, na slovenske vrednote in posledično na slovensko nacionalno identiteto.

3.2 Globalizacija in kriza

Globalizacija označuje intenzifikacijo družbenih odnosov in interakcij po vsem svetu na način, da imajo oddaljeni dogodki zelo lokalizirane učinke in obratno (Held in McGrew, 2007, 2). Globalizacija pravzaprav pomeni strukturni premik v organizaciji človeštva, premik od sveta nacionalnih držav, ki so bile soodvisne, k svetu skupnega družbenega prostora (ibid., 3). Ko se ukvarjamo s pojmom globalizacije, moramo upoštevati kompleksnost tega pojava in ga ne smemo zreducirati zgolj na ekonomsko globalizacijo. Rizman (2008, 13) opozarja, da se moramo izogniti reduciranju pojava na globalno integracijo, saj globalizacija sproža tudi zelo pomembne procese fragmentacije. Čeprav nam že sam termin globalizacija namiguje, da naj bi zaobjemal cel svet, pa temu vendar ni tako. »Globalizacija je selektivna in ne inkluzivna,« pravi Schaeffer (2003, 5). Medtem ko so določeni

ljudje na določenem koncu sveta integrirani in globalizirani, so na drugem koncu sveta ljudje izključeni in marginalizirani (ibid.).

Naj po Schaefferju (2003, 2–3) izpostavimo pet glavnih elementov globalizacije, ki se opirajo predvsem na gospodarstvo: investicije (rast in širitev investicij, kapitala, denarja in finančnih storitev), trgovina (širitev globalne trgovine), produkcija (relokacija in reorganizacija produkcije v države s cenejšo delovno silo in surovinami), tehnologija (ustvarjanje visoko tehnološke elektronike, biokemičnih orodij in telekomunikacije) in demokracija (liberalizacija politik in širjenje demokracije konec 20. stoletja sta pripomogli h globaliziranju gospodarstva). Schaeffer (ibid.) poudari, da se procesi globalizacije niso ustavili na teh petih področjih, ampak so in še vedno vplivajo tudi na druge družbene procese. Poleg kulturne globalizacije govorimo še o globalnih okoljskih problemih, o migracijah, ki jih je globalizacija spodbudila, o globalnem kriminalu in drugih temah.

Urry (2003, 6) opozarja na možno interpretacijo globalizacije kot neoliberalne ideologije, ko globalizacija predstavlja zlato dobo kozmopolitske brezmejnosti, v kateri nacionalne države in družbe ne morejo več kontrolirati globalnih tokov informacij. Takšen svet brez meja naj bi ponujal nove priložnosti in svobodo za mnoga multinacionalna podjetja, ki bi se tako rešila omejitev, ki jim jih nalagajo nacionalne države (ibid.). Vendar kot pravi Robertson, globalni kapitalizem proizvaja hkrati kulturno homogenost in kulturno heterogenost (Robertson, 1992, 173). Čeprav sta kraj in razdalja še vedno pomembna, je globalizacija sinonim za krčenje časa in prostora – krčenje sveta (Held in McGrew, 2007, 3). To nas pripelje do koncepta *deteritorizacije*. Globalizacija pooseblja proces relativne deteritorizacije, ko se družbene, politične in ekonomske aktivnosti vse bolj širijo po svetu in niso več organizirane samo po teritorialni logiki (ibid., 4). Koncept deteritorizacije je povezan s konceptom pripadanja in identitete, ki ju bomo natančneje naslovili v naslednjem poglavju.

Historični materialisti, eni od kritikov globalizacije, pravijo, da je globalizacija le inherentna ekspanzionistična logika kapitalističnih družb in zato nima neodvisnih kavzalnih moči (ibid., 7). Čeprav kritiki globalizacije zagovarjajo, da sam koncept globalizacije ne interpretira empiričnih dogodkov in je s tem analitično odvečen, mu vseeno priznavajo diskurzivno konstrukcijo družbenega sveta, kar je pomembno pri razumevanju sodobnega časa (ibid., 8). Zagovorniki globalizacije odgovarjajo, da je treba priznati medsebojno povezanost današnjega sveta in da so še tako močne nacionalne države odvisne in prepletene s kompleksnimi strukturami prekrivajočih se sil, odnosov in mrež (ibid., 10). Države ostajajo pomembne, a globalni oder si delijo z različnimi akterji in so vpete v sisteme

transnacionalnega, regionalnega in globalnega upravljanja, ki omejuje moč države in teritorialnost (ibid.)

Pred slabimi tremi desetletji ob padcu berlinskega zidu, ko se je svetovna politična ureditev na novo definirala, so mnogi iskali alternativo staremu bipolarnemu svetu v internacionalizmu, multikulturalizmu in multipolarnem svetu. Čeprav so s padcem komunizma nastale številne nove nacionalne države, je globalizacija kljub temu napovedovala drugačno prihodnost. V času vzpona globalizacijskih študij v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in v začetku novega tisočletja so številni avtorji (Urry, 2003, viii; Schaeffer, 2003, 10–12) napovedovali zmanjšanje vloge nacionalne države na račun povečanja in intenziviranja globalnih tokov. Globalizacijske študije so napovedovale homogeneiziranje sveta, tako družbenega kot ekonomskega (Schaeffer, 2003, 10–11). Zaradi velikega napredka v telekomunikacijski tehnologiji se je svet zdel še manjši in bolj povezan. S počasnim odpiranjem kitajskega gospodarstva v začetku devetdesetih let 20. stoletja se je začelo spreminjati svetovno gospodarstvo. V tej tekmi za gospodarski napredek se je tudi Evropska unija začela vse bolj povezovati in je leta 1993 vzpostavila enotni trg, leta 1997 pa povezala enotno tržišče z brezmejnimi schengenskim območjem, kar je še olajšalo gospodarsko sodelovanje med članicami. In čeprav je morda prav globalizacija z napovedmi o homogenizaciji sveta spodbudila idejo o evropski identiteti, lahko vidimo, da le-ta nikoli ni bila realizirana. V ospredje je prišla ideja o multikulturalizmu, ki jo je Evropska komisija promovirala. »Združena v raznolikosti,« je bil slogan Evropske unije, skovan leta 2000,¹ in je predstavljal idejo o povezani Evropi v miru in blaginji, obogateni z različnimi tradicijami, kulturami in jeziki. Evropska unija je podpirala raznolikosti in posledično ni uspela skonstruirati enotne evropske identitete.

V novem tisočletju je globalizacija pokazala svoje zobe. Marca leta 2000 je s pokom tako imenovanega IT balona recesija zajela ameriško gospodarstvo. Septembra 2001 so ZDA doživele še hud teroristični napad in gospodarska kriza se je iz tehnološkega sektorja razširila v preostali del gospodarstva. Indeksi na newyorški borzi so doživeli enega največjih znižanj vrednosti v svoji zgodovini. Teroristični napad na ZDA se je uvrstil v kategorijo globalnega terorizma, ZDA pa so se zatele k unilateralnim ukrepom, k diskurzu o varnosti in protekcionizmu. Posledice ameriške recesije in unilateralnih ukrepov ZDA je bilo zaznati v različnih oblikah po vsem svetu (npr. napad na Irak leta 2003). Še bolj razsežne in globoke posledice za ves svet je imela naslednja finančna kriza, ki se je začela leta 2007 prav tako v ZDA. Ta se je prelevila v globalno gospodarsko krizo, ki je pokazala, kako zelo

1 Več o tem na https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_sl (dostop 3. 8. 2017).

prepleten je svet in kakšne negativne globalne posledice imajo lahko dogodki, ki so jih zanetili ameriški finančni trgi. Glavni element, na katerem temeljijo finančni trgi, je zaupanje in to je bilo čez noč porušeno. Zaupanja v finančne institucije ni bilo več, delovanje finančnih trgov je bilo uničeno, posledice so se čutile v pomanjkanju likvidnosti in visoki percepciji tveganj med deležniki, kar je privedlo do nepojmljivo visokih cen denarja.

Zelo hude posledice te krize, ki ni načela le evropskega gospodarstva, ampak tudi evropsko solidarnost, je čutila Evropska unija. Države, ki jih kriza ni tako hudo prizadela, so začele uvajati protekcionistične ukrepe in začele zategovati pas v smislu finančnih posojil drugim članicam EU. Ko je Grčija zajela dolžniška kriza, se je Nemčija najbolj zbalala za svoje investicije in posojila v Grčiji ter zahtevala, da grška vlada nemudoma prične izvajati ekstremne varčevalne ukrepe in vračati denar. Podoben potek dogodkov je sledil še v Španiji in na Irskem, grožnja s trojko (Evropska komisija, Evropska centralna banka in Mednarodni denarni sklad) pa je bila naslovljena tudi na Italijo in Slovenijo. Države Evropske unije, predvsem članice evrocone, so pričele razmišljati o ukrepih, ki bi jih zaščitili pred možnimi prihodnjimi krizami. Globalno trgovanje z izvedenimi instrumenti je sicer lahko zelo dobičkonosno, vendar se je v tej krizi izkazalo za uničujoče. S to krizo se je postavilo pod vprašaj učinkovito delovanje finančnih trgov, njihova ranljivost, nedelovanje varovalnih mehanizmov v ekstremnih pogojih, ki so se ustvarili s padcem zaupanja v bonitetne agencije, centralne banke, revizorske hiše, regulatorje finančnih trgov in v različne finančne posrednike. Globalna gospodarska kriza je spodbudila globalne antiglobalistične proteste proti globalnim, mednarodnim finančnim institucijam in globalnim elitam, ki so zmagovalke globalizacije, medtem ko je večina prebivalstva poraženka globalizacije.

Naslednja kriza, ki je še okrepila vlogo nacionalnih držav in poglobila njihove protekcionistične politike, je bila begunska kriza 2015–2016. Zaradi družbeno-ekonomskih (npr. revščina) in političnih (npr. diktatura, vojna) razmer v Afriki in na Bližnjem vzhodu, ki so nastale tudi zaradi procesov globalizacije, so migracije proti Evropi del vsakdana že desetletja. Z arabsko pomladjo in uničujočo vojno v Siriji pa so se migracije okrepile. Z napovedjo nemške kanclerke Angele Merkel leta 2015, da bo Nemčija sprejela vse vojne begunce, se je po tako imenovani balkanski poti začelo prebijati ogromno število beguncev. Prizori nepregledne množice ljudi, ki poskušajo priti na »zadnji« vlak ali prerezati žičnato ograjo in vstopiti v EU, so vsakodnevno nagovarjali evropske državljane preko medijev. Število beguncev, ki so prečkali ozemlje posamezne države, se je iz dneva v dan povečevalo. Politične elite so s pomočjo medijev pričele s sekuritizacijo begunske krize in so zasejale

strah med volivci. Dvig ksenofobije, netolerance in nacionalizma je zameglil multikulturalizem in kozmopolitstvo, ki sta ga promovirali globalizacija in Evropska unija. Procesi deglobalizacije so zajeli evropske družbe.

Doba deglobalizacije naj bi označevala gospodarsko upočasnjevanje in apatijo trga, ki imata jasne posledice tako z makroekonomskega kot s političnega stališča (Bittar 2015, 174). Deglobalizacija zaobjema nacionalizem, ekonomski protekcionizem, krepitev antiimigrantskih politik, naraščajoče zavračanje tujcev in ksenofobne odzive, dvig konzervativizma in verskega fundamentalizma, skratka, različne izraze časa dezorientacije, v katerem je sovražnik hitro identificiran kot »drugi« in smo priča popačeni projekciji strahov nemirne družbe, ki je utrpela materialno krizo (ibid.). Na podlagi negativnih globalizacijskih procesov (gospodarska in begunska kriza) nacionalistični in populistični politiki v zadnjih letih krepko pridobivajo volilno podporo na Zahodu. Govorijo o poražencih globalizacije, o varovanju nacionalnih meja in o grožnji migrantov (tako o socialni grožnji, češ da migranti kradejo službe »naših« državljanov, kot tudi o varnostni grožnji, se pravi islamistični teroristični napadi). S tem se v Evropi sprožajo procesi renacionalizacije, določeni procesi globalizacije se zavračajo in s tem prispevajo k deglobalizaciji, multikulturalizem in solidarnost pa nista več priljubljeni evropski vrednoti.

3.3 Teoretična razumevanja nacionalne identitete

Yuval-Davis (2011, 14) pravi, da so identitete naracije, zgodbe, ki jih ljudje pripovedujejo sebi in drugim o tem, kdo so. Te zgodbe pa ne govorijo vedno o pripadanjju določeni skupini in kolektiviteti, lahko govorijo tudi o individualnih atributih, vendar so tudi te zgodbe povezane, neposredno ali posredno, s samopercepcijo ali percepcijo drugih o tem, kaj pomeni biti član določene skupine ali kolektivitete (etnične, rasne, nacionalne, kulturne, verske) (ibid.). Identitete so torej lahko individualne ali kolektivne in slednje pogosto vplivajo ter določajo prve (ibid.). V konstruktivističnem razumevanju identitete niso (primordialno) dane, ampak družbeno konstruirane, kar pomeni, da so nenehno izpodbijana družbena dejstva (Brubaker, 1996) in rezultat diskurzivnih procesov, v katerih politični akterji dajejo in sprejemajo pomene (Risse, 2004, 267). Identiteta se vzpostavi s procesom konstrukcije »drugega«, ki je pozicioniran diametralno nasprotno, se pravi kategoriji »mi« in »oni« se medsebojno izključujeta (Zambelli, 2010, 60). Bauman (2000, 223) poudari, da »ne gre za to, da smo 'mi' v vsem identični; poleg skupnih lastnosti so med 'nami' razlike, toda podobnosti zasenčijo, omilijo in nevtralizirajo njihov vpliv«. Naše skupne lastnosti so veliko pomembnejše kot vse, kar »nas« ločuje med

seboj; to »je dovolj pomembno, da pretehta vpliv razlik, ko pridemo do tega, da se odločamo o stališču«. (ibid.) Tudi »oni« niso tako zelo drugačni od »nas«, so pa drugačni v eni stvari, ki je dovolj pomembna, da onemogoča skupno stališče, zato posledično pristna solidarnost ni verjetna kljub podobnostim, ki nas družijo (ibid.). Čapo Žmegač (1994, 19–20) pravi, da je narava identitet primarno zgodovinska, kar pomeni, da nastanejo, trajajo in izginjajo v zgodovini odvisno od družbenih, ekonomskih in političnih okoliščin, sam proces formacije identitete pa je odvisen od velikosti skupnosti: večja kot je skupnost, večja je verjetnost, da se identiteta konstruira. Yuval-Davis (2011, 14) poudari, da »identitete nikoli niso samo osebne«, saj »kolektivne identitetne naracije zagotavljajo kolektivni občutek reda in pomena«, vse to pa daje posamezniku občutek varnosti.

Nacionalna identiteta je posebna vrsta družbene identitete, ki temelji na samoopredelitvi skupnosti kot naroda v smislu »zamišljenih skupnosti« (Anderson, 1991). Konstrukcija nacionalne identitete je politični projekt, ki ga zasledujejo elite, vendar ta nikoli ni v celoti popolnoma njihova imaginacija (Held in McGrew, 2007, 29). Elite aktivno generirajo občutek nacionalnosti in pripadnost narodu (ibid.). Konstruiranje nacionalne identitete je del procesa izgradnje naroda, ko »nacionalizem dela narode« (Ichijo in Uzelac, 2005, 10), medtem ko je »nacionalna država, ki promovira načelo etnične enotnosti bolj kakor vse druge lojalnosti, edina zgodba o uspehu skupnosti v modernih časih, ali bolje, edina entiteta, ki se je kolikor toliko prepričljivo in učinkovito potegovala za status skupnosti« (Bauman, 2000, 219). Artikulacija identitete, kolektivnih norm, vrednostne hierarhije in njenih kriterijev je zakodirana v različnih diskurzih (Schöpflin, 2010, 54). Posamezni načini izražanja so specifični za skupnost, ki jih je generirala, in so hkrati oblika prepoznavanja in instrument kulturne reprodukcije (ibid.).

Holton (2005, 88) ugotavlja, da so lokalne in nacionalne identitete še vedno močno zasidrane v zavesti ljudi navkljub globalizaciji. Če sledimo Andersonovemu (1991) konceptu zamišljenih skupnosti, je jasno, da nacionalna in lokalna zamišljanja ostajajo zelo pomembna in se pripenjajo na številne simbolične reprezentacije teritorija in njegove zgodovine. Holton (2005, 88) pojasni, da globalnim zamišljanjem in identitetam umanjajo partikularnosti časa in prostora, ki bi omogočile kulturno pripadnost, in za katere so posamezniki celo pripravljeni tvegati svoje življenje. Drugi razlog za obstoj nacionalnih in lokalnih identitet bi lahko bila potreba po reteritorializaciji, ki predstavlja sidro v globalnem morskem toku (ibid.). Čeprav prepleteni s celim svetom preko komunikacijskih orodij in vpeti v globalne gospodarske tokove, si posamezniki vseeno želijo stabilnosti in varnosti, ki jo predstavlja orientacija v času in prostoru. Hkrati so mobilnost in fluidnost družbenega

življenja, reprezentacija in sodobni medijski produkti ustvarili prostore za nova kulturna zamišljanja (ibid.).

Politike pripadanja, pravi Croucher (2004, 41), se nanašajo na procese posameznikov, skupin, družb in političnih tvorb, ki definirajo, pogojujejo, promovirajo, zavračajo, kršijo in prestopajo meje identitet in pripadanja. Te politike in procesi so močno kontekstualizirani, in čeprav sta pripadanje in njegova fluidna narava stara kot zgodovina, se konteksti, ki pogojujejo pripadanje, nenehno spreminjajo (ibid.). Tako je globalizacija spreminjajoč se kontekst, ki vpliva na identiteto in pripadanje.

Čeprav je globalizacija po koncu hladne vojne napovedovala homogeniziranje sveta in globalno identiteto, temu vendarle ni bilo tako. Kot opaza Eriksen (2007, 141), smo bili v tem obdobju skoraj v vseh delih sveta priča razvoju identitetne politike, »katere jasen cilj je obnavljanje izvorne tradicije, religiozne gorečnosti ali zavezanosti etničnim ali nacionalnim identitetam, večinskim ali manjšinskim«. V različnih družbah so vzniknili politična gibanja, ki si prizadevajo krepiti občutek edinstvenosti, ob tem pa kot grožnjo lokalni različnosti in samoodločbi vidijo ravno procese globalizacije (ibid., 144). Takšna gibanja, ki izvajajo identitetno politiko, se zanašajo na kolektivna občutja, ki so povezana z občutkom izgube, ki nastane v situacijah hitre spremembe in deteritorizacije (ibid., 146).

3.4 Slovenska nacionalna identiteta po osamosvojitvi

V tem poglavju si bomo poglobljeje ogledali rekonstrukcijo slovenske nacionalne identitete po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, glavne akterje in vplive, ki so definirali nacionalno identiteto. Nacionalna identiteta je postala ključna za vzpostavitev nove države ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. Kot pravi Kuljić (2012, 127), so ob padcu berlinskega zidu homogenizacijo socializma skozi delavski razred nadomestile kolektivne nacionalne identitete. Glavni komponenti naracije, ki je vzpostavljala novo ali pa prenovljeno nacionalno identiteto, sta bili približevanje Slovenije k Zahodu oziroma Evropski uniji in jasno začetanje meje med Slovenijo in Balkanom. Glavni graditelji slovenske nacionalne identitete so na eni strani uporabljali diskurz evropskosti in na drugi strani diskurz balkanizma, da bi zagotovili legitimnost boja za neodvisnost. Diskurz balkanizma je imel realne posledice za mnoge prebivalce Slovenije, ki v času formiranja novega slovenskega državljanstva niso bili vključeni v ta proces (primer izbrisanih).

Slovensko identiteto je in jo na nek način še vedno uokvirja dihotomija med Vzhodom in Zahodom, med Balkanom in Evropo. Tako imenovani *civilizacijski diskurz*

pozicionira Zahod nasproti Vzhoda, in ker je v tem diskurzu Balkan na Vzhodu, v nobenem primeru ne more deliti svoje identitete z Zahodom (Zambelli, 201, 60). V okviru Jugoslavije so Slovenci sebe dojemali kot delaven, pošten, napreden in gospodarsko uspešen narod za razliko od »zaostale in lene« Jugoslavije. Vendarle so nekateri slovenski znanstveniki (Musek, 1994; Komac, 1998), ki so analizirali slovensko nacionalno identiteto ali karakter, prišli do drugačnih zaključkov, ki kažejo na agresivnost, dominantnost, avanturizem in druge dominantne karakteristike Slovencev. Ob tem moramo poudariti, da je ob takih označevanjih potrebna previdnost, saj takšne študije lahko hitro zaidejo v polje identitetne politike, ki predpostavlja enako pozicioniranje in identifikacijo za vse člane skupnosti, kar seveda v realnosti nikoli ne drži.

Kot pravi Schöpflin (2010, 55), identiteta izključuje in vključuje, sicer ne bi bila identiteta, ki bi se lahko ohranjala. Izključevanje je zato nujen in neizogiben vidik človeškega obstoja, pravi Schöpflin (ibid.) in nadaljuje, da izključevanje samo po sebi ni problematično, ampak so problematične določene oblike izključevanja v določenih situacijah. Slovenski nacionalistični diskurz je šel v izključevanju tako daleč, da je prebivalce iz drugih jugoslovanskih republik označil kot inferiorne, v času osamosvajanja pa kot državne sovražnike kljub dejstvu, da je Slovenija že več desetletij sprejemala delavce iz teh republik, saj jih je potrebovala za razvoj svojega gospodarstva. Navkljub jugoslovanski ideologiji »bratstva in enotnosti« so bili delavci iz drugih republik sprejeti kot kulturno drugačni in videni kot grožnja nacionalni identiteti (Vidmar Horvat in Učakar, 2014). Z državno neodvisnostjo se je ksenofobija do imigrantov iz nekdanje Jugoslavije razširila v različne sfere javnega in privatnega življenja.² Javni diskurz balkanizma in stigmatizacija vsega, kar je bilo povezanega z nekdanjo Jugoslavijo, sta omogočila homogenizacijo slovenskega nacionalnega telesa, ki je želel pozabiti svojo jugoslovansko preteklost.

Vendarle negativna podoba Balkana ni bila le slovenski konstrukt, ampak je bila širše pristona v različnih evropskih diskurzih. Kot je pokazala Maria Todorova (1994), so v začetku 20. stoletja politiki in akademiki na novo odkrili Balkan kot nekaj zaostalega, nasilnega in neciviliziranega. Diskurz balkanizma je predstavljal Balkan kot temačnega »drugega« vis-à-vis zahodni civilizaciji. Regija, ki je geografsko nerazdružljiva z Evropo, a kulturno konstruirana kot »drugi«, je bila tako pogosto odlagališče negativnih karakteristik, na katerih se je gradila pozitivna in samohvalna podoba Evrope (ibid.). Tako kot mnogi balkanski

2 Za natančnejšo analizo o percepciji etničnih skupin in delavskih migrantov v Sloveniji s strani slovenske večine po osamosvojitvi glej Damjan Mandelc, *Na mejah nacije* (2011, 121–125 in 144–149).

politiki so tudi slovenski politiki pripomogli k reproduciranju negativne konstrukcije Balkana, da bi si pridobili legitimnost doma in v svetu, še posebej po izbruhu jugoslovanskih vojn. Kljub temu je »nova« slovenska identiteta potrebovala »balkanskega drugega«, da se je lahko pozicionirala nasproti Balkanu in se identificirala skozi proces diferenciacije z balkansko identiteto (Ješe Perković in Učakar, 2017).

Ob osamosvojitvi je Slovenija iskala nov dom v mednarodni skupnosti. »Vrnitev v Evropo« je postal njen glavni zunanjepolitični cilj, podobno kot pri drugih postsocialističnih državah v Evropi, kar je izhajalo iz močne identifikacije teh držav z zahodnimi vrednotami in normami. Tesno sodelovanje z zahodnimi organizacijami in članstvo v teh organizacijah sta bila pomembna elementa strategije za doseg tega cilja in sta uživala široko podporo pri glavnih političnih akterjih, tako levih³ kot desnih, in pri širši javnosti. Tako močno željo po članstvu v zahodnih organizacijah lahko pojasnimo s potrebo po jasni identifikaciji in legitimnosti postsocialističnih držav (Schimmelfennig, 2003, 90).

Priložnost za članstvo v EU je odprlo novo perspektivo ne samo za elitni politični projekt pridruževanja, ampak tudi za slovensko nacionalno identiteto. Pomemben element v odnosu slovenskih državljanov do EU je bil nacionalizem (kot tudi v drugih majhnih državah kandidatkah), ki se je navezoval na percepcijo nacionalne in evropske identitete, prepletenih v novo formirani poosamosvojitveni identiteti (Ješe Perković in Učakar, 2017). Slovenska javnost je izrazila bojazen pred članstvom v EU, ko je Slovenija morala odpreti svoj nepremičninski trg za državljane EU ob koncu devetdesetih let 20. stoletja in so se Slovenci bali, da bodo Italijani »pokupili slovensko zemljo«. Kljub temu so vodilni slovenski politiki, ustvarjalci in zaščitniki nove slovenske identitete podpirali članstvo v EU, saj bi se »nacionalna identiteta [...] s polnopravnim članstvom v evroatlantskih organizacijah dopolnila in zaokrožila« (Mandelc, 2011, 144). Navkljub prerekanju evroskeptikov in evrofilov o zaščiti nacionalnih interesov znotraj ali zunaj EU, Vidmar Horvat (2009, 26–27) ugotavlja, da »evropskost slovenske nacionalne identitete sama ni nikoli predmet spora. Prej nasprotno, postane instrument zgodovinskega diferenciranja in utrjevanja kulturne distinkcije v regiji,« in dodaja še, da je »evropeizacija [...] drugo ime za renacionalizacijo identitete v novih kontekstih skupnega evropskega sobivanja in združevanja«. Za Slovenijo (in tudi druge postsocialistične države) je članstvo v zahodnoevropski skupnosti pomenilo prekinitev vezi s komunistično preteklostjo in zavrnitev svoje »vzhodne« identitete.

3 Za prve svobodne volitve leta 1990 si je slovenska komunistična partija izbrala slogan »Evropa zdaj!« (Fink Hafner, 2003, 74).

Da bi se vezi z Balkanom dokončno pretrgale, so slovenski politiki uporabili še en diskurz, ki je vplival na novo formirano nacionalno identiteto: srednjeevropski diskurz ali diskurz *Mittel* Evrope. Na vso moč so si namreč prizadevali pozicionirati Slovenijo v višegrajsko skupino skupaj s Češko, Slovaško, Madžarsko ter Poljsko in delno jim je uspelo, celo Evropska komisija je Slovenijo pozicionirala v to regijo. Ko je Slovenija pričela s pristopnim procesom leta 1996, je kmalu postala del skupine, ki je hitreje napredovala proti EU, in je bila za svoj napredek redno pohvaljena s strani evropskih uradnikov. Pogajanja z EU je Slovenija končala že leta 2002 in je uspela izpeljati postsocialistično tranzicijo brez večjih težav, ki so bile sicer simpotmatične za večino socialističnih držav Srednje in Vzhodne Evrope (Fink-Hafner in Robbins, 1997; Gow in Carmichael, 2000). Slovenija se je predstavljala kot zgodba o uspehu, tako doma kot v tujini, na Balkanu pa je postala zgled za uspešno tranzicijo. S pozitivno samopodobo je Slovenija nadaljevala tudi po vstopu v EU, vendar je s prihodom gospodarske krize in z izbruhom številnih nacionalnih korupcijskih afer njen ugled začel strmo padati.

3.5 Slovenska identiteta in vrednote v času deglobalizacije

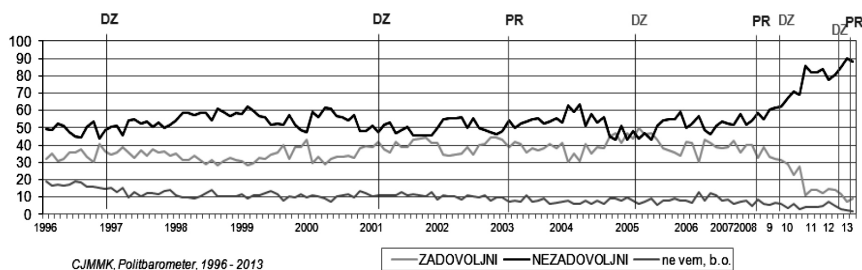
Obdobje gospodarske krize 2007 in begunske krize 2015 ter vzpon protekcionističnih in populističnih politik v Evropi in ZDA razumemo kot čas deglobalizacije. To seveda ne pomeni, da so se procesi globalizacije zaustavili, je pa družbeno-ekonomska in politična realnost doživela pretrese, ki so sprožili določene procese (populizem, nacionalizem, protekcionizem), ki jih lahko označimo kot procese deglobalizacije. V tem časovnem okvirju si bomo ogledali, kako so ti pretresi oziroma krize vplivali na slovensko družbeno-ekonomsko in politično realnost, na slovenske vrednote in posledično na slovensko nacionalno identiteto.

3.5.1 Gospodarska kriza

Identitete temeljijo na nizu moralnih predlog, ki uravnavajo vrednote in ravnanje, kontrukcija identitete pa obvezno vključuje ideje o »prav« in »narobe« (Schöpflin, 2010, 53). Vrednote, ki so sestavljale slovensko identiteto, vrednote o delovnem, ponižnem, poštenem in uspešnem narodu, so prenehale obstajati, ko so se začele razkrivati korupcijske afe, začeni s »Čisto lopato« leta 2008. V vsakem sistemu konstrukcije identitete obstaja hierarhija norm, kot tudi zmožnost ljudi, da lahko presojujejo in obsojajo (ibid.). Sistem moralnih predpisov je ključen za kolektivni obstoj in skupnosti bodo vložile velike napore, da tak sistem nenehno reproducirajo (ibid.). V Sloveniji so politične elite kršile moralne predpise, čeprav so bile ravno te elite avtorji teh predpisov in kolektivne identitete, zato je bil kolektivni obstoj

spodkopan. Še več, politične in korupcijske afere so povečale prepad med narodom in elito, zato širša javnost nacionalne identitete ni več delila z elito.

Identitete nastajajo in izginjajo glede na družbene, gospodarske in politične okoliščine in slovenska nacionalna identiteta se je po letu 2008 znašla v posebnih okoliščinah. Javna percepcija je bila, da se je Slovenija vrnila na Balkan, še več, v mnogih pogledih je bila precej slabša kot Balkan v esencialističnem smislu (Ješe Perković in Učakar, 2017). Nedelujoča država, korupcija in organizirani kriminal so bile značilnosti, ki so onemogočale demokratične procese v postkonfliktnih balkanskih družbah in v slovenski percepciji so te značilnosti pripadale balkanski identiteti in ne evropski, zato je bilo presenečenje javnosti ob izbruhu slovenskih afer še toliko večje (ibid.). Medtem ko je sosednja Hrvaška obračunavala s politično korupcijo in nekdanjega predsednika vlade Iva Sanaderja spravila pred sodišče, se v Sloveniji ni zgodilo nič podobnega. S tem, ko je gospodarska kriza v Sloveniji razkrila mnoge korupcijske afere, je posledično povzročila krizo demokracije. Javnomnenska raziskava Politbarometer (junij 2014) je izmerila velik upad zadovoljstva z demokracijo v Sloveniji med letoma 2008 in 2014 (glej graf 1). Od leta 1996 do leta 2007 se je nezadovoljstvo z demokracijo gibalo okoli 50 odstotkov, nato se je nezadovoljstvo začelo povečevati in leta 2014 je bilo z demokracijo nezadovoljnih 87 odstotkov državljanov (Politbarometer, januar 2014). Slovenski državljani so pričeli dojemati nacionalno elito in državo izredno negativno in se z njima niso mogli več identificirati. Množični protielitni protesti, ki so leta 2012 in 2013 zajeli celo Slovenijo, ter nastanek novih političnih opcij so nakazali potrebo po spremembi in novem okvirju nacionalne identitete, ki bi zaobjel vrednote in moralne standarde državljanov in ne koruptivnih elit. Kot pravi Wuthnow (1987 v Schöpflin, 2010, 55), vsaka skupnost išče priznanje zase kot skupnost, ki kreira moralne vrednote, in kot skupnost moralnih vrednosti. Če se to zanika ali prevprašuje, bo skupnost poskušala z večjimi napori zagotoviti sprejem svoje identitete (ibid.).

Graf 1: *Zadovoljstvo z demokracijo (1996–2014)*

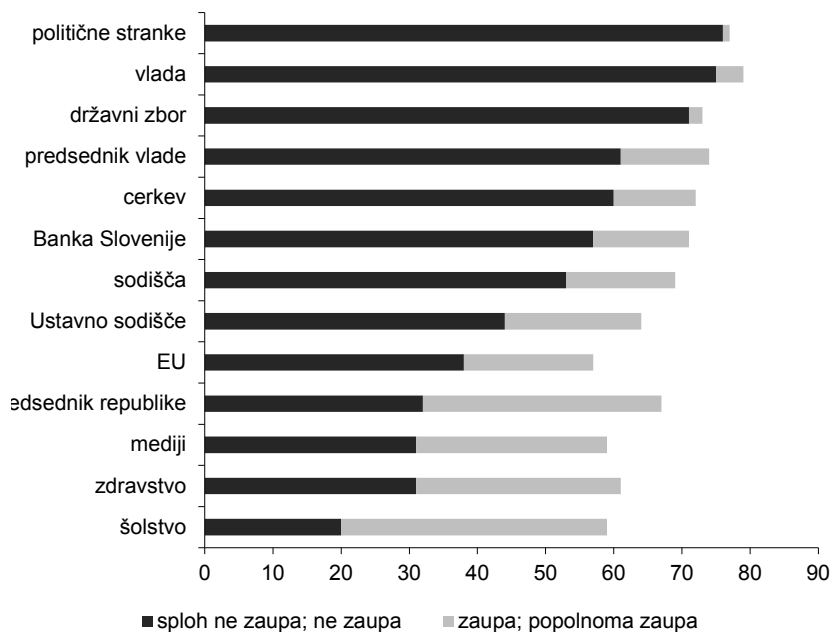
Vir: *Politbarometer, junij 2014*

Gospodarska kriza ni izzvala le nezadovoljstva z elitami, ampak je sprožila proces v smeri večje strpnosti do tujcev. Kot ugotavlja s Tjašo Učakar, gospodarska kriza v Sloveniji ni izzvala ksenofobije, kot družbena teorija to predpostavlja, ampak je spodbudila solidarnost med državljani in »balkanskim drugim« – migrantskimi delavci iz nekdanje Jugoslavije, ki so bili zaradi gospodarske krize še huje izkoriščani (Ješe Perković in Učakar, 2017). To seveda ne pomeni, da je izključujoča osamosvojitvena logika povsem izginila in so slovenski državljani kar naenkrat postali odprti, inkluzivni in promigrantski, so pa začeli izražati »horizontalno solidarnost« ne glede na etnično pripadnost delavcev, saj so se v času gospodarske krize tudi sami počutili izkoriščani in prevarani s strani nacionalnih političnih in gospodarskih elit (ibid.).

Longitudinalne raziskave, ki jih povzema Toš (2016, 536), potrjujejo, da se je osamosvojitveni nacionalizem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja počasi umiril in strpnost do marginalnih in etničnih skupin se je povečala. Meritve Evropske družboslovne raziskave za obdobje 2002–2014 so med slovenskimi državljani pokazale »naraščajočo toleranco in hkrati upadanje odklonilnega odnosa do priseljevanja«, čeprav je bilo to odvisno od kulturnih, rasnih in socialnoekonomskih izvorov oz. značilnosti potencialnih migracij (ibid.). Med slovenskimi državljani so v tem časovnem preseku v opredeljevanju do migracij prevladala (še posebej ob meritvi 2014) tolerantna nad odklonilnimi stališči, vendar se je po letu 2014, ko se je z odprtjem humanitarnega koridorja čez balkanske države poleti 2015 pritok beguncev močno povečal, toleranca do migracij znova zmanjšala in so ponovno pričela prevladovati negativna opredeljevanja (ibid.).

Zaradi razkoraka med elito in državljani v času gospodarske krize so bili temelji nacionalne identitete spodkopani, saj se državljani niso mogli več identificirati z državo. Raziskava Slovensko javno mnenje (Toš in Vovk, 2014, 10) je od leta 2003 do leta 2013 zaznala precejšen upad ljudi, ki so ponosni, da so Slovenci. V političnem prostoru ni bilo več pomembno, kdo je na oblasti, levi ali desni, državljani so zavračali celotno etabliirano politično elito (glej graf 2) in iskale so se nove politične opcije, kar je razvidno iz nastanka mnogih novih strank in tudi pogostih predčasnih volitev med letoma 2011 in 2014. Ker so bile politične elite vezane na evropsko identiteto, so državljani pričeli le-to zavračati in so se začeli nagibati k balkanski identiteti, ki je predstavljala tudi nekdanjo jugoslovansko identiteto, prepleteno z ideologijo socializma. Gospodarska kriza ni vplivala na spremembo nacionalne identitete neposredno, ampak je sprožila procese, ki so spodkopali samopodobo slovenske družbe in izpodbijali nacionalno identiteto (Ješe Perković in Učakar, 2017). Nacionalna elita je spodkopala sistem kolektivnih norm in vrednot,

na katerih temelji vsaka skupnost; moralne predloge, ki so regulirale vrednote in vedenje, pa niso bile več veljavne (ibid.). Slovenska nacionalna identiteta se je morala rekonstruirati.

Graf 2: *Zaupanje v osrednje državne institucije in družbene ustanove (junij 2014)*
Vir: *Politbarometer, junij 2014*

Leta 2014 so bile v Sloveniji državnozborske volitve, na katerih je zmagala Stranka Mira Cerarja (SMC, kasneje preimenovana v Stranko modernega centra), in politične kot tudi gospodarske razmere so se umirile. Gospodarstvo je že pričelo okrevati in zdelo se je, da je gospodarske krize konec, vendar med ljudmi ni bilo zaznati večjega optimizma. Nezaдовoljstvo z materialnimi razmerami med slovenskimi državljani je naraščalo (glej graf 3), poleg tega tudi večina ni imela občutka, da Slovenija izstopa iz krize (glej graf 4).

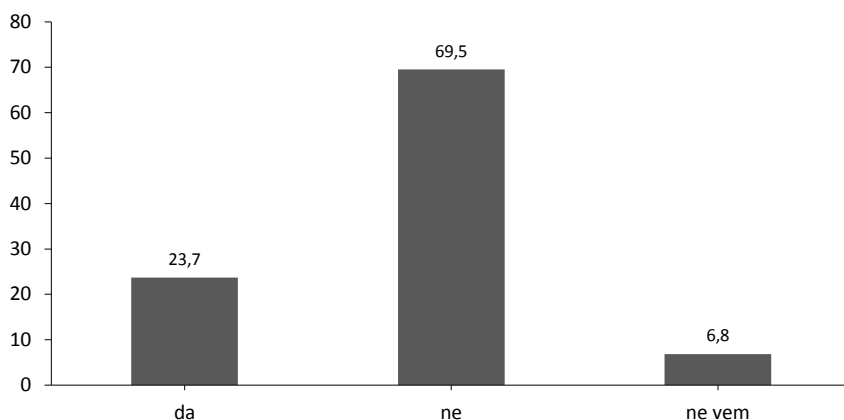
Čeprav je obdobje gospodarske in politične krize v Sloveniji napovedovalo večjo solidarnost z migranti, se je situacija obrnila, ko so v Slovenijo leta 2015 prišli številni begunci. Z odprtjem tako imenovane balkanske poti je veliko število ljudi prečkalo Slovenijo, a v veliki večini niso ostali in so nadaljevali pot v Nemčijo in druge severnejše evropske države. Tako kot drugod po Evropi je tudi v Sloveniji zaradi neobvladljive situacije ob prihodu velikega števila beguncev začel med

političnimi akterji in v medijih prevladovati *sekuritizacijski in ksenofobni diskurz*. Čeprav je slovenski predsednik vlade Cerar nenehno govoril o humanem ravnanju z begunci, je hkrati tudi poudarjal, da je treba zaščititi slovenske državljane in njihovo lastnino. Ko so v javnost prišle informacije o tem, kje bi lahko postavili začasne begunske centre, so vzniknili lokalni protesti, ki so bili ksenofobni (npr. protest v Šenčurju pri Kranju) in podprti s strani določenih političnih akterjev iz radikalne desnice. Horizontalne solidarnosti z »drugim« je bilo tako konec.

Graf 3: Zadovoljstvo z materialnimi razmerami (1996–2014)

Vir: Politbarometer, junij 2014

Graf 4: Ali Slovenija izstopa iz krize? (junij 2014)

Vir: Politbarometer, junij 2014

3.5.2 Begunska kriza

Z diskurzivno analizo sporočil za javnost Vlade Republike Slovenije od aprila 2015 do februarja 2016 bomo pokazali, kakšne vrste diskurza je uporabljala

slovenska vlada, predvsem predsednik vlade Miro Cerar, v času begunske krize in kako je to prispevalo h konstrukciji slovenske nacionalne identitete v luči identificiranja »drugega« in »nas«. V prvi polovici leta 2015 se je slovenska vlada posluževala tako imenovanega *humanitarnega diskurza*. Cerar je ob več priložnostih poudaril, da bo Slovenija delovala v skladu s humanitarnimi in solidarnostnimi načeli, vendar obenem ni pozabil omeniti, da je varnost Slovenije prav tako pomembna.

V sporočilu za javnost, objavljenem po zasedanju Evropskega sveta, namenjenem begunski krizi (24. aprila 2015), je bil Cerar predvsem zaskrbljen za dobrobit beguncev v Sredozemskem morju in je obljubil, da bo Slovenija izkazala solidarnost na več načinov (uporaba vojaške ladje Triglav, sodelovanje v pilotnem projektu premestitve beguncev itd.) (Primer 1, 23. 4. 2015). Takrat je Cerar ocenjeval, da naj bi Slovenija solidarnostno sprejela med 15 in 20 beguncev. Solidarnost je postala priljubljena beseda tako pri nekaterih evropskih politikih kot pri slovenskem predsedniku vlade. Na rednem zasedanju Evropskega sveta 26. junija 2015 so politiki govorili o prostovoljni solidarnosti pri pomoči beguncem, kar je pomenilo, da naj bi vsaka država EU prostovoljno sprejela okoli 60.000 beguncev (Primer 2, 26. 6. 2015). Na zasedanju Združenih narodov 26. septembra 2015 je Cerar v svojem govoru poudaril, da morajo države spoštovati, varovati in spodbujati človekove pravice in osnovne svoboščine brez kakršne koli diskriminacije (Primer 3, 26. 9. 2015).

Primer 1:

Ob pomoči z vojaško ladjo Triglav bi lahko Slovenija upošteva določena merila, kot sta velikost in BDP države, prevzela okoli 15 do 20 beguncev, a to so le prve okvirne ocene, je dejal premier. Po besedah premierja so evropski voditelji ugotovili, da so razmere zelo resne in imajo izjemno hude humanitarne posledice, zaradi katerih je ukrepanje nujno. Tako so države članice ponudile konkretno pomoč, na primer z ladjami in helikopterji, a podrobnosti bo treba še opredeliti, je ob koncu zasedanja pojasnil predsednik vlade dr. Cerar.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 23. 4. 2015)

Primer 2:

Kot je po zaključku dokaj dolgotrajnih pogovorov v zgodnjih jutranjih urah danes povedal premier dr. Cerar, so se s kolegi dogovorili, da bodo države

članice v skladu z načelom prostovoljnosti nudile pomoč 60.000 beguncem. »Zelo pomembno je, da smo se dogovorili, da bomo pri nudenju pomoči porazdelitev opravili po načelih, za katera smo se dogovorili že aprila, se pravi po načelu prostovoljnosti, ki sem ga v imenu naše vlade zagovarjal tudi sam,« je izpostavil premier dr. Cerar. Premier je v razpravi izpostavil slovensko zavezo načelu humanitarnosti in solidarnosti ter načelo varnosti. Ob tem je pojasnil, da tokrat o številkah še niso govorili, bodo pa te dorečene do konca julija.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 26. 6. 2015)

Primer 3:

Nova razvojna agenda [Združenih narodov] je po besedah slovenskega premierja pomembna tudi zato, ker potrjuje zavezo držav k spoštovanju, zaščiti in promoviranju človekovih pravic in temeljnih svoboščin brez kakršnekoli diskriminacije. [...] Agenda naslavlja tudi reševanje drugih globalnih izzivov, kot so migracije, je spomnil slovenski premier. [...] Slovenija je skupaj z drugimi državami članicami EU intenzivirala ukrepe za reševanje aktualne migracijske krize v Evropi, je povedal slovenski premier ter pojasnil, da so osrednja načela, na katerih temeljijo slovenski ukrepi, utemeljena na humanosti in solidarnosti, pa tudi varnosti.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 26. 9. 2015)

Vzporedno s humanitarnim diskurzom je slovenska vlada uporabljala tudi *sekuritizacijski diskurz*. V prvi vrsti je vlada videla Slovenijo kot varuha zunanje meje EU, Cerar je namreč poudaril, da Slovenija ne varuje le svoje nacionalne meje, ampak varuje mejo Evropske unije (Primer 4, 18. 9. 2015). Ko je skozi Slovenijo potovalo vedno večje število beguncev in nekatere države niso spoštovale mednarodnih in evropskih zavez glede sprejemanja beguncev (Primer 5, 16. 10. 2015), je Cerar začel »groziti«, da bo v primeru nadaljevanja takšnih praks Slovenija morala vzeti stvari v svoje roke, da bo lahko zaščitila red in mir ter lastnino in varnost njenih ljudi (Primer 7, 28. 10. 2015). Hkrati je poudaril, da si Slovenija ne želi Evrope zidov, kljub temu pa bo Slovenija morala prilagoditi svoje ukrepe glede na ukrepe ostalih držav (Primer 6, 17. 10. 2015).

Primer 4:

Svet za nacionalno varnost (SNAV) se je na današnji seji seznanil z aktualnimi razmerami in delovanjem državnih organov v zvezi s prihodom beguncev oziroma migrantov. Predsednik vlade Miro Cerar je po seji SNAV poudaril, da je Slovenija na meji s Hrvaško zaradi schengenskega režima ne le varuh domače meje, ampak tudi varuh EU, kar bo premier Cerar izpostavil tudi na vrhu EU prihodnji teden.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 18. 9. 2015)

Primer 5:

Voditelji držav članic so razpravljali o morebitnih ukrepih na mejah držav članic, predsednik vlade je pri tem posebej poudaril, da si ne moremo želeti učinka domin, ki bi nastal, če bi posamezne države članice začele zapirati meje. To bi namreč pomenilo, da bi vse države, ki bi jih to prizadelo, morale izvesti podobne ukrepe. V takšnih primerih bi morala tudi Slovenija sprejeti sorazmerne ukrepe, saj mora poskrbeti za varnost, vendar biti hkrati ob tem humanitarna in solidarna. Premier se je ob robu zasedanja o problematiki ločeno pogovarjal z avstrijskim, hrvaškim in madžarskim kolegom.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 16. 10. 2015)

Primer 6:

V primeru zaprtja meje med Hrvaško in Madžarsko bi se begunski val iz Hrvaške preusmeril proti Sloveniji, ki bo morala izvesti ukrepe, na katere se intenzivno pripravlja, je pojasnil premier Cerar. Dodal je, da je Slovenija pripravljena, si pa ne želi takšnih enostranskih dejanj.

Kot je poudaril premier Cerar, si Slovenija ne želi Evrope zidov, a ukrepe bomo sorazmerno prilagajali glede na ukrepe ostalih držav. Po njegovih besedah si ne želimo, da pride do domino efekta in tako tudi na ravni EU pričakujemo sprejetje vseh potrebnih ukrepov, da se to prepreči. Slovenija bo še naprej zagotavljala človekove pravice in delovala humanitarno, ob vsem razumevanju za težave, ki jih problematika migracij povzroča vsem deležnikom, zlasti migrantom. Ob tem pa je na prvem mestu naša odgovornost do ljudi in naše države, je dejal premier

Cerar. Ob tem pa pričakuje finančno pomoč EU, s katero bo lažje obvladovala begunsko oz. migrantsko problematiko.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 17. 10. 2015)

Primer 7:

Predsednik vlade je poudaril, da je pripravljen storiti vse, da zavaruje slovenske interese, da z vlado in vsemi institucijami zavaruje lokalno prebivalstvo, državljanke in državljane Slovenije pred nekontroliranim migrantskim tokom, da se zavaruje red in mir ter premoženje in varnost ljudi. Hkrati pa moramo ravnati humano, s tistimi, ki pridejo k nam, kot migranti oziroma begunci, in da jih kolikor je le mogoče obravnavamo na način kot do zdaj, kolikor je to še možno pri takem številu, je še poudaril predsednik vlade.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 28. 10. 2015)

V novembru 2015 je strah pred velikim številom beguncev na slovenski strani še naraščal. Cerar se je bal, da bo Hrvaška še naprej nenadzorovano pošiljala begunce v Slovenijo, medtem ko bi lahko Avstrija in Nemčija zaprli meje, v tem primeru bi Slovenija postala varnostni žep. Nekaj dni po novembrskem srečanju Cerarja z madžarskim predsednikom Viktorjem Orbanom, ki je prvi v Evropi postavil žičnato ograjo proti beguncem, je Cerar izjavil, da bo Slovenija začela graditi začasno tehnično oviro na schengenski meji s Hrvaško, da bi preprečili humanitarno katastrofo in zagotovili varnost (Primer 8, 10. 11. 2015).

Primer 8:

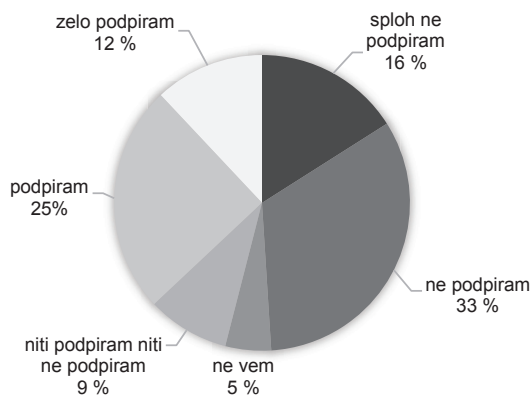
Predsednik vlade Miro Cerar je na današnji novinarski konferenci v zvezi z begunsko problematiko sporočil odločitev vlade, da bo v naslednjih dneh začela na schengenski meji s Hrvaško postavljatičasne tehnične ovire. Kot je poudaril premier, meja ostaja odprta, a nadzorovana. Izključni namen postavljanja začasnih tehničnih ovir bo namreč preprečevanje razpršenosti in usmerjanje prehoda beguncev proti nadzornim vstopnim točkam, je pojasnil Cerar. Ob tem je dodal, da gre za nujen in začasen ukrep, ki je potreben tako za zaščito državljanov in delovanja države kot tudi za zaščito beguncev, da ne pride do

humanitarne katastrofe. Poudaril je, da ostaja Slovenija odgovorna članica EU in varuhinja schengenske meje.

[...] »Kot človeku mi je težko, ko se odločam o tem, da bomo postavljali določene tehnične ovire, nikakor si ne želim Evrope, ki bi se spet zapirala z mejami. Ampak kot predsednik vlade moram prevzeti odgovornost, da se zagotovi nadzorovan pretok beguncev, da preprečimo humanitarno katastrofo ter zagotovimo varnost,« je dejal premier Cerar.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 10. 11. 2015)

Na podlagi analize slovenskega javnega mnenja o begunski krizi lahko potegnemo določene vzporednice s Cerarjevim diskurzom. Javnomnenjske raziskave smo zbrali iz časnika Delo med letoma 2015 in 2016. Konec oktobra 2016, ko je število beguncev doseglo svoj vrhunec in se je slovenska vlada odločila postaviti žičnato ograjo, je javnomnenjska raziskava pokazala, da javnost ni naklonjena takšnemu reševanju težav: 49 odstotkov vprašanih ni podpiralo postavitve žičnate ograje, med tem ko je 37 odstotkov tako odločitev podprlo (glej graf 5) (Potič, 2015). Kljub temu pa je 72 odstotkov vprašanih podprlo premestitev vojske na južno mejo, da bi pomagala policiji pri nadzoru beguncev.

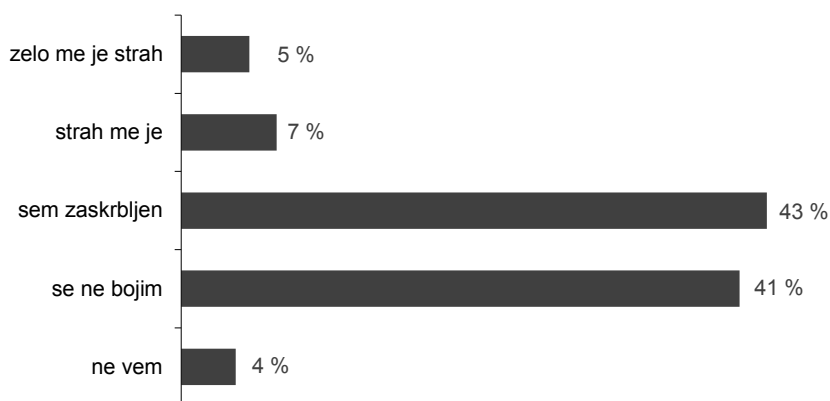

Graf 5: *Pojavili so se predlogi, da bi južno mejo zavarovali tudi z ogrado oziroma žičnato ogrado (oktober 2015)*

Vir: Delo, oktober 2015 (Potič 2015)

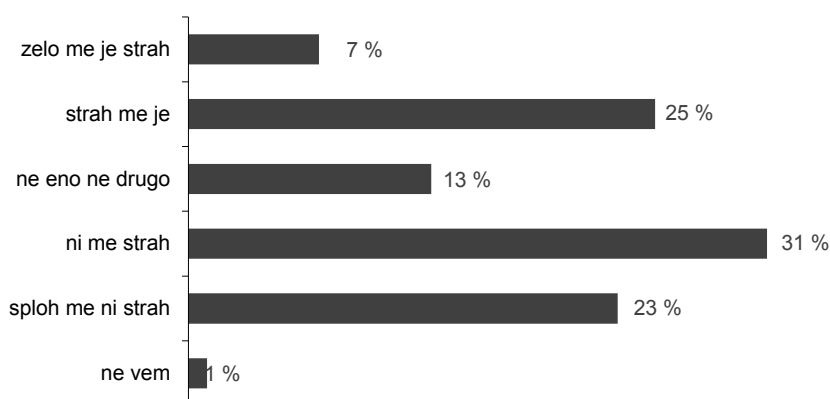
Manj kot polovice vprašanih (41 odstotkov) ni bilo strah prihoda beguncev, 43 odstotkov je bilo zaskrbljenih, 12 odstotkov vprašanih pa je bilo strah (glej graf 6). V

le treh mesecih je strah v javnosti narasel. Ko so februarja 2016 anketirance vprašali podobno vprašanje, je bilo 32 odstotkov vprašanih strah begunske krize (glej graf 7) (Potič, 2016). Čeprav se v teh treh zimskih mesecih ni pripetilo nič posebnega in se je begunski val celo nekoliko umiril, lahko odgovor za naraščajoči strah najdemo v političnem diskurzu, ki je s pomočjo medijev sekuritiziral begunsko krizo. Obe anketi sta sodelujoče spraševali tudi po tem, kako razumejo begunsko krizo. Tako v oktobru 2015 kot v februarju 2016 je več kot dve tretjini vprašanih odgovorilo, da je begunska kriza humanitarni in varnostni problem (Potič, 2015; Potič, 2016).

Graf 6: *Kakšni občutki vas prevevajo ob prihodu beguncev na slovensko južno mejo?* (oktober 2015)

Vir: Delo, oktober 2015 (Potič 2015)

Graf 7: *Vas je zaradi begunske oziroma migrantske krize strah?* (februar 2016)

Vir: Delo, februar 2016 (Potič 2016)

Med političnim diskurzom vlade in javnim mnenjem lahko definiramo vzročno-posledični odnos. Javni diskurz predsednika vlade Mira Cerarja je v času begunske krize prešel iz humanitarnega diskurza v sekuritizacijski diskurz, kar je vplivalo na javno mnenje in vedno večje zaznavanje strahu do beguncev med javnomnenjskimi anketiranci. K povečevanju strahu med volivci so doprinesli tudi mediji, ki so prav tako v veliki večini uporabljali sekuritizacijski diskurz, kot tudi drugi politični akterji predvsem na desnem političnem parketu, ki so sekuritizacijski diskurz zaostrovali do ksenofobnega. Pajnik (2016) kritično ocenjuje vlogo medijev pri ohranjanju političnega ksenofobnega diskurza o beguncih. Njena analiza se osredotoča na medije kot orodje za prenos političnega diskurza, namesto da bi mediji zagotovili prostor za informirano razmišljanje (ibid., 63). Kot so ugotovile nekatere slovenske raziskovalke (Vezovnik, 2017; Pušnik, 2017; Pajnik, 2017; Luthar, 2017), je bila vloga medijev in njihovega diskurza predstavljanje beguncev kot »drugega« in s tem ustvarjanje netolerantnega ali celo ksenofobnega odnosa javnosti do beguncev. Kot analizira Vezovnik (2017, 124–125), se je kulturno razlikovanje med Slovenci in begunci, med »nami« in »njimi«, oblikovalo glede na njihovo javno podobo, ki so jo ustvarjali slovenski mediji, in prikazovali so nered in smeti, ki so jih za seboj puščali begunci, ter hkrati poudarjali čistost in organiziranost Slovencev. Dihotomija med »nami« in »njimi« se je ustvarila okoli čistoče in umazanije, reda in nereda. Begunci so predstavljali neurejeni in zaostali Vzhod, Slovenci pa so ponovno pripadli čistemu in naprednemu Zahodu. Ker so begunci prihajali iz pretežno muslimanskih držav, so bili označeni tudi kot potencialni muslimanski skrajneži oziroma teroristi, ki ogrožajo varnost Slovenije in Evrope, v primeru njihove nastanitve v Sloveniji pa bi ogrožali tudi slovensko kulturo in identiteto. Diskurz se je tako še bolj zaostрил, ko je vlada naznanila možne lokacije nastanitvenih centrov za begunce, saj je v javnosti prevladoval strah pred muslimanskimi skrajneži. Posledično je to vodilo v še večje manifestiranje ksenofobije in nacionalizma tako v obliki političnih izjav desnih politikov, javnih lokalnih protestov kot številnih zapisov in komentarjev na socialnih omrežjih. Sekuritizacijski diskurz in ksenofobija seveda nista slovenska posebnost, podobne reakcije smo lahko spremljali tudi v drugih evropskih državah. Bauman (2016, 2) nas na tej točki opozori na »utrujenost od begunske tragedije«, ki jo proizvajajo mediji in vlade z diskurzom o človeških tragedijah, ki jih spremlja vedno manj moralnega ogorčenja.

Takšni javni diskurzi tako na strani politikov kot medijev so nastali v določenih družbeno-ekonomskih in političnih okoliščinah, ki jih lahko poimenujemo kriza, in so izoblikovali specifično javno sfero, ki je vplivala na percepcijo javnega prostora, na vrednote državljanov in državljanek ter na nacionalno identiteto. Ali kot pravi Toš (531, 2016):

Značilna razkritja o vrednotah in njihovem spreminjanju sovpadajo s spremembami v življenjskih razmerah ljudi, v njihovih materialnih danostih ter v strukturi in potekih demokratične institucionalizacije, skratka, s spremembami v družbenem okolju. In tudi v tem obdobju se znova potrdi soodvisnost dinamike vrednotnih orientacij z dinamiko spreminjanja družbenoekonomskega in kulturnopolitičnega okolja. In čas (2010–2016), ki ga doživljamo, je čas krize. Krizo praviloma napovedujejo spremembe vrednot ali pa ji sledijo.

V analizi več družboslovnih raziskav, katerih glavni fokus so bile vrednotne orientacije ljudi, Toš (2016) povzame ključne spremembe v vrednotnem sistemu državljanov Slovenije med letoma 2010 in 2016. Srednji sloj, ki predstavlja osrednjo socialno kategorijo, je v tem obdobju doživel socialno negotovost in izgubo občutka socialne varnosti, kar posledično »zmanjšuje njegovo družbenokulturno vlogo in njegov pomen nosilca demokratičnega razvoja« (ibid., 532). V središču vrednotnega opredeljevanja na področju socialnoekonomskih razmerij je zavzemanje za (dohodkovno) enakost, poleg tega je močno poudarjena družbena vloga države (ibid.). Kot poudari Toš (ibid., 533), Slovenci v veliki večini razumejo državo kot regulatorja socialnih nesorazmerij, se pravi, da mora država skrbeti za zmanjševanje razlik med bogatimi in revnimi, zagotavljati dostop do delovnih mest, do izobraževalnega sistema, zdravstvene oskrbe itd.

Država je torej porok varnosti, razumljene predvsem kot socialne varnosti (z vidika človekovih pravic), hkrati pa tudi porok kulturne varnosti (z vidika zagotavljanja nacionalne identitete), mednarodne varnosti (z vidika zagotavljanja suverenosti ob vstopanju v meddržavna in mednarodna razmerja) itd. In tako razumljena vrednota varnost ima v hierarhiji vrednot osrednje mesto. Varnost, skupaj s svobodo in enakostjo, pomeni temelj vrednotnega sistema Slovencev – in tudi Evropejcev nasploh, v katerega so umeščene druge pomembne, osrednje vrednote, kot so družina, delo, pravice človeka posameznika, individualne libertarne vrednote itd. (ibid., 533).

Kot že omenjeno na začetku tega poglavja, je poleg upada občutka socialne varnosti pri ljudeh upadlo tudi zaupanje v institucije demokratičnega sistema, saj je le-to v zadnjih letih meritev prišlo do najnižje točke v zgodovini samostojne države, ki dosega najnižjo legitimiteto svojega delovanja (ibid., 535). Izkaže se, da sta več kot dvajsetletni demokratični razvoj slovenske države in preoblikovanje njene družbenosti v času krize pripeljala do temeljnega demokratičnega primanjkljaja. Toš (ibid.) zaključí, da nezaupanje v institucionalni sistem izvira iz

vrednote enakosti, ki je med slovenskimi državljani prevladujoča v socialnoekonomskih razmerjih. Takšno nezaupanje pomembno sodoloča vse vidike vrednotnega demokratičnega institucionalnega sistema in tudi medčloveške odnose, zato lahko »razkroj institucionalnega zaupanja pomembno sodoloča vrednotenje in kakovost razmerij v medčloveških odnosih, torej zaupanje med ljudmi«. (Toš 2016, 535)

Procesi globalizacije in deglobalizacije vplivajo na družbenoekonomski in politični razvoj, od katerega je odvisna tudi nacionalna identiteta. Nacionalna identiteta ni le pasivna spremenljivka, ampak tudi sama vpliva na družbeno-politični razvoj, s tem ko postavlja vrednotni sistem. V času gospodarske in begunske krize, ki v grobem zaobjema eno desetletje, lahko vidimo različne rekonstrukcije slovenske nacionalne identitete. V času gospodarske krize se je omilil osamosvojitveni nacionalizem, slovenski državljani so postali bolj odprti in solidarni do migrantov in »balkanskega drugega«, hkrati pa so zavračali lastno skorumpirano elito in zdelo se je, da je ksenofobija stvar preteklosti. Nato pa je begunska kriza povzročila nove premike na političnem parketu in v medijskem poročanju ter posledično v slovenski nacionalni identiteti, ko so se nestrpnost, strah in ksenofobija vrnili na površje in navidezno homogenizirali Slovence proti beguncem.

3.6 Zaključek

Ko je konec hladne vojne napovedal spremembo svetovne ureditve in je globalizacija napovedovala homogeniziranje sveta, so vzniknile tudi identitetne politike. Čeprav se je zdelo, da bo globalni kapitalizem pogoltnil vse kulture in jih spravil na skupni imenovalce, temu ni bilo tako. Globalizacija je služila hkrati za krepitev nacionalnih identitet in za promoviranje kozmopolitstva in multikulturalizma. Ko se je svet v novem tisočletju soočil z negativnimi posledicami globalnega kapitalizma, je zaupanje v globalizacijo upadlo. V času gospodarske krize in vojnih žarišč, ki v Evropo silijo na tisoče migrantov, se zdi, da se vloga nacionalne države ponovno krepi, potem ko so jo desetletja dolgo globalizacijski pritiski postopno erodirali. Pojavi nacionalizma, ksenofobije, populizma, ekonomskega protekcionizma in krepitev antimigrantskih politik, ki se v zadnjem desetletju (od začetka gospodarske krize) še intenzivirajo, zavračajo globalizacijo in pomenijo deglobalizacijo.

Zaradi hude gospodarske krize na Zahodu, ki je bila posledica globaliziranega kapitalizma in oslabiljene nacionalne države, ki je zaradi globalizacije izgubljala svoj vpliv in nadzor nad gospodarstvom, so se prebivalci počutili kot poraženci

globalizacije in nasprotniki lastnih nacionalnih elit. Kolektivne identitete so bile podvržene spremembam, ki jih je prinesel spreminjajoč se kontekst globalizacije. Na novem terenu kolektivnih identitet so pričeli pridobvati politične točke akterji, ki so podpirali in spodbujali nacionalizem, protekcionizem in nestrpnost.

V Sloveniji je bila nacionalna identiteta podvržena procesu rekonstrukcije vse od obdobja osamosvojitve. Ker je nacionalna identiteta historična kategorija, ki se v času in prostoru spreminja in tudi izginja glede na družbene, ekonomske in politične okoliščine, so na slovensko nacionalno identiteto vplivali različni procesi: osamosvojitve, pridruževanje Evropski uniji, gospodarska kriza 2007 in begunska kriza 2015, če omenimo le glavne mejnike, ki smo jih obravnavali v tem prispevku. Identiteta se vzpostavi s procesom konstrukcije »drugega«, ki je pozicioniran diametralno nasprotno, tako se je slovenska nacionalna identiteta v času osamosvajanja in po njem oblikovala v odnosu do »balkanskega drugega« na način, da se je želela distancirati od Balkana in se postaviti kot napredna evropska identiteta. V času gospodarske krize, ko so v Sloveniji prišli na dan mnogi korupcijski škandali in so bili volivci močno razočarani nad nacionalno elito, je bilo vertikalno zaupanje porušeno. Javnomnenjske raziskave so pokazale krizo demokracije in zavračanje tradicionalnih političnih elit, hkrati pa so nakazale povečano horizontalno solidarnost: vse večjo strpnost do tujcev, predvsem sočutje do izkoriščanih migrantskih delavcev iz nekdanje Jugoslavije.

Čeprav je bila Slovenija v tem primeru svetla izjema v družbeni teoriji, saj v času hude gospodarske krize nismo zaznali porasta ksenofobije in nacionalizma (Ješe Perković in Učakar 2017), žal v času begunske krize ne moremo več trditi enako. V novo nastali družbeno-politični situaciji so politiki in mediji izkoristili varnostni (sekuritizacijski) diskurz; prvi za nabiranje političnih točk in drugi za povečevanje branosti oziroma gledanosti. V središče javnega diskurza je bil postavljen strah pred »drugim«. Javnosti znani civilizacijski diskurz, ki je v preteklosti opredeljeval slovensko nacionalno identiteto vis-à-vis »balkanskega drugega«, je tokrat v delno spremenjeni različici begunce opredelil kot »drugega«. Slovenski javni diskurz, tako politični kot medijski, se je usmeril v sekuritizacijo begunske krize, kar je pri prebivalstvu povzročilo strah in s tem posledično večjo nestrpnost do »drugega«. Bili smo priča različnim izrazom časa dezorientacije, v katerem je sovražnik hitro identificiran kot »drugi«, in bili smo priča popačeni projekciji strahov nemirne družbe, ki je utrpela materialno krizo.

Literatura in viri

- Anderson, Benedict, 1991: *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*. London: Verso.
- Bauman, Zygmunt, 2000: *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /^{*}cf.
- Bauman, Zygmunt, 2016: *Strangers at our door*. United Kingdom: Polity Press.
- Bittar, Eduardo C. B., 2015: Economic crisis, deglobalization and human rights: the challenges of the cosmopolitan citizenship in the view of discourse theory. *Panor. Braz. Law*. 3/3–4. 170–196.
- Brubaker, Rogers, 1996: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croucher, Sheila L., 2004: *Globalization and belonging: the politics of identity in a changing world*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Čapo Žmegač, Jasna, 1994: Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji. *Etnol. trib*. 17. 7–23.
- Eriksen, Thomas Hylland, 2007: *Globalization: the key concepts*. Oxford in New York: Berg.
- Fink Hafner, Danica in Damjan Lajh, 2003: *Managing Europe from Home: The Europeanization of the Slovenian core Executive*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink-Hafner, Danica in John R. Robbins (ur.), 1997: *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. Dartmouth: Aldershot.
- Gow, James in Cathie Carmichael, 2000: *Slovenia and the Slovenes: A Small State and the New Europe*. London: Hurst & Company.
- Held, David in Anthony McGrew, 2007: *Globalization/Anti-globalization. Beyond the great divide*. Cambridge: Polity Press.
- Holton, Robert J., 2005: *Making globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ichijo, Atsuko in Gordana Uzelac, 2005: Introduction. V: *When is the Nation? Towards an understanding of theories of nationalism* (ur. Ichijo, Atsuko in Gordana Uzelac). London in New York: Routledge. 9–14.

- Ješe Perković, Ana in Tjaša Učakar, 2017: Economic crisis and the crisis of national identity in Slovenia: toward a new notion of social order. *Nationalities Papers*. 45/2. 292 – 306.
- Komac, Miran, 1998: Narodne manjšine v Sloveniji. V: *Nacionalna varnost in medetnični konflikti v RS*. Zbornik raziskovalnega projekta. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola. 125–171.
- Kuljić, Todor, 2012: *Kultura spominjanja. Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Luthar, Breda, 2017: Begunci in »Odmevi«: epistemologija konvencij. *Dve domovini*. 45. 153–168.
- Mandelc, Damjan, 2011: *Na mejah nacije. Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Medijsko središče, Vlada Republike Slovenije. Dostopno na naslovu:
http://www.vlada.si/predsednik_vlade/medijsko_sredisce/ (citirano 21. april 2017)
- Musek, Janek, 1994: *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pajnik, Mojca, 2016: Migration in the mirror of mediatized anti-politics. V: *Razor-wired: reflections on migration movements through Slovenia in 2015* (ur. Kogovšek, Neža in Veronika Bajt). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca, 2017: Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«. *Dve domovini*. 45. 169–184.
- Politbarometer, 2006–2014. Dostopno na naslovu: <http://www.cjm.si/?q=PBRezultati> (citirano 14. maj 2017).
- Potič, Zoran, 2015: Anketa Dela: Podpora napotitvi vojske na mejo. *Delo*. 26. oktober 2015. Dostopno na naslovu:
<http://www.delo.si/novice/politika/vecina-slovencev-proti-postavljanju-zicnate-ograde.html> (citirano 10. maj 2017).
- Potič, Zoran, 2016: Anketa Dela: Vedno več Slovencev je strah zaradi begunske krize. *Delo*. 1. februar 2016. Dostopno na naslovu: <http://www.delo.si/novice/politika/anketa-dela-vedno-vec-slovencev-je-strah-zaradi-begunske-krize.html> (citirano 10. maj 2017).

- Pušnik, Maruša, 2017: Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini*. 45. 137–152.
- Risse, Thomas, 2004: European institutions and identity change: what have we learned?. V: *Transnational Identities. Becoming European in the EU* (ur. Hermann, Richard K. in drugi). Lanham: Rowman & Littlefield. 247–271.
- Rizman, Rudi, 2008: *Globalizacija in avtonomija. Prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Robertson, Roland, 1992: *Globalization: social theory and global culture*. London: Sage.
- Schaeffer, Robert K., 2003: *Understanding globalization: the social consequences of political economic and environmental change*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Schimmelfennig, Frank, 2003: *The EU, NATO and the Integration of Europe. Rules and Rhetoric*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schöpflin, George, 2010: *The Dilemmas of Identity*. Tallin: Tallin University Press.
- Todorova, Maria, 1994: The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review*. 53/2. 453–482.
- Toš, Niko in Tina Vovk (ur.), 2014: *Slovensko javno mnenje 2013. Pregled in primerjava rezultatov*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Toš, Niko, 2016: Preseki skozi vrednotne orientacije Slovencev in njihovo spreminjanje. V: *Vrednote v prehodu X. Slovensko javno mnenje 2010–2016* (ur. Toš, Niko). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 531–539.
- Urry, John, 2003: *Global complexity*. Cambridge: Polity Press.
- Vezovnik, Andreja, 2017: Otherness and victimhood in the tabloid press: the case of the »refugee crisis« in »Slovenske novice«. *Dve domovini*. 45. 121–135.
- Vidmar Horvat, Ksenija in Tjaša Učakar, 2014: Migrant workers in Post-Yugoslav Slovenia: between memory, solidarity and denial. V: *Work and the challenges of belonging: migrants in globalizing economies* (ur. Pajnik, Mojca in Floya Anthias). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 75–92.

- Vidmar Horvat, Ksenija, 2009: *Zemljevidi vmesnosti. Eseji o evropski kulturi in indentiteti po koncu hladne vojne*. Ljubljana: Sophia.
- Yuval-Davis, Nira, 2011: *The politics of belonging. Intersectional contestations*. London: SAGE.
- Zambelli, Nataša, 2010: Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije. *Politička misao*. 47/1. 55–76.